

ROLA ARCHITEKTURY MIEJSKIEJ W BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI MIESZKAŃCÓW MIAST

Natalia Rytelewska-Chilczuk

Akademia Teatralna im. Aleksandra Zelwerowicza w Warszawie

ul. Miodowa 22/24, 00-246 Warszawa

E-mail: n.rytelewska@gmail.com

ABSTRAKT

Teza. Przedmiotem artykułu jest analiza transformacji tożsamości miejskiej w oparciu o architekturę i tkankę miejską. Teza autorki zakłada, że architektura odgrywa rolę w budowaniu miejskiej tożsamości, co zaprezentowano na przykładzie dwóch polskich miast. Wraz z transformacją przestrzeni miejskiej następuje zmiana postrzegania miast, nie tylko przez mieszkańców, lecz także na arenie narodowej i międzynarodowej. Ważną rolę pełnią nowo powstające instytucje o charakterze edukacyjnym i historycznym, takie jak Europejskie Centrum Solidarności czy Muzeum Śląskie.

Omówione koncepcje. W pracy wykorzystano teorie modyfikacji oraz nawarstwienia stosowane przez Ewę Rewers w analizie tożsamości miejskiej. W badaniach powołano się także na rolę ideologii w kreowaniu i projektowaniu miast. Analizie poddano aplikacje, jakie zostały zgłoszone przez miasta w konkursie na Europejską Stolicę Kultury.

Wyniki i wnioski. Transformacja i rola architektury odgrywa znaczącą rolę w budowaniu tożsamości miejskiej. Dodatkowo miasta poprzez projektowane instytucje podkreślają swoją rolę w budowaniu polskiej historii (instytucje muzealne) oraz walczą z negatywną stereotypizacją (rewitalizacja opuszczonych zakładów przemysłowych). Istotną rolę odgrywa także rewitalizacja obszarów przemysłowych, która pozwala na stworzenie mostu między historycznymi oraz współczesnymi przestrzeniami miejskimi.

Oryginalność/wartość poznawcza podejścia. Temat artykułu łączy w sobie analizy z pogranicza urbanistyki, socjologii, architektury i sztuk wizualnych. Podejście humanistyczno-techniczne pozwala na głębszą analizę tematu tożsamości miejskiej oraz potraktowanie miasta jako przedmiotu nauki, a nie tylko tła dla toczącego się w mieście życia codziennego.

Słowa kluczowe: architektura, rewitalizacja, tożsamość miejska

The role of urban architecture in building the identity of residents

ABSTRACT

Thesis. The subject of the article is an analysis of the transformation of urban identity based on architecture and the urban fabric. The author's thesis assumes the role that architecture plays a crucial role in building urban identity, and is based on the example of two Polish cities. Through the transformation of urban space, there is a change in the perception of cities, not only through residents, but also in the national and international arena. Institutions of an educational and historical character, such as the European Solidarity Center or the Silesian Museum, play an important role.

Discussed conceptions. The theories of modification and layering described by Ewa Rewers in her analysis of urban identity were used in an analysis of urban identity. The role of ideology in creating and designing cities was also used in the research. The analysis also used applications that were submitted by cities during competition for the European Capital of Culture.

Results and conclusions. Transformation and the role of architecture play a significant role in building the urban identity. In addition cities, through designed institutions, emphasize their role in building Polish history (museum institutions) and fight against negative stereotyping (revitalization of abandoned industrial plants). The revitalization of industrial areas also plays an important role, allowing the creation of a bridge between historical and contemporary urban spaces.

Originality/cognitive value of the attitude. The subject of the article combines analyses from the spheres of urban planning, sociology, architecture and visual arts. The humanistic and technical approach allows a deeper analysis of the topic of urban identity and presents the city as an object of science, and not just a background for everyday life in the city.

Key words: architecture, revitalization, urban identity

WSTĘP

Obecnie ponad połowa ludności na świecie mieszka w miastach. Gwałtownie rosnące zagęszczenia obszarów miejskich stanowiły wyzwania zarówno dla efektywnego zarządzania przestrzenią miejską, jak i dla życia społecznego mieszkańców. W związku z tym należało ze sobą pogodzić dwie równoległe, a jednocześnie powiązane ze sobą płaszczyzny. Jedną z nich jest miasto jako forma i przedmiot badań urbanistyki. Działania architektów i planistów dążą do wypracowania utylitarnej wizji miasta i wiążą się ze stworzeniem miasta wydajnego i nowoczesnego. Druga płaszczyzna wiąże się z ludzkim doświadczeniem, poznaniem miasta oraz tym, jak przestrzeń miejska staje się przestrzenią do życia i rozwoju swoich mieszkańców. Często właśnie te subiektywne odczucia świadczą o tym, czy dane miasto spełnia wymogi narzucone przez tych, którzy miasto planują oraz czy jest bezpieczne i przyjazne.

Coraz częściej miasto staje się nie tylko przestrzenią dla funkcjonowania swoich mieszkańców, lecz także samoistnym podmiotem, który staje się przedmiotem badań w ramach sztuk humanistycznych. Analiza miasta jedynie jako tła wydarzeń przestaje być wystarczająca, zwłaszcza w dobie coraz większej informatyzacji i multimedialności miast. Fasady budynków, ulice oraz architektura miejska przestają pełnić funkcję bezdusznej scenarii niewywierającej wpływu na otoczenie. Zamiast tego coraz czę-

ściej stają się nośnikami informacji i twórcami nowej rzeczywistości. Widać to szczególnie w większych miastach, w których ogromną rolę pełnią reklamy wielkoformatowe zakrywające fasady budynków czy instalacje artystyczne niezależnych twórców lokalizowane w parkach czy na chodnikach (Twardzik, 2017). Także życie codzienne nierozzerwalnie wiąże się z przestrzenią miejską, jednocześnie nadając miastu i jego mieszkańcom indywidualną tożsamość.

Ważną rolę w budowaniu tożsamości miejskiej odgrywa zmieniająca się władza; nowe koncepcje urbanistyczne również transformują i modyfikują miasta (Jaskólski, 2007). Do dziś w miastach znajdują się obiekty z czasów socjalistycznych, których zadaniem było budowanie „wielkości” miast i ich mieszkańców. Tamte obiekty często budzą negatywne skojarzenia, jak sama ideologia, ponieważ narzucały inną tożsamość miejsc niż wynikało to bezpośrednio z ciągłości tradycji i historii. Wszystko to wiąże się z ideologiczną funkcją miast, której zadaniem wciąż jest kształtowanie tożsamości miejsca, tym razem poprzez wzmocnienie tradycji, a nie w kontrze do niej.

Podmiotem badań niniejszej pracy jest temat tożsamości miejskiej analizowanej w odniesieniu do transformacji terenów przemysłowych. Przemysł odgrywał przez lata kluczową rolę w rozwoju gospodarczym miast. Na przełomie XIX i XX wieku wiele miast wkraczało w erę głębokiej industrializacji, z którą przywędrowały nowe tradycje oraz zmiany w strukturze zatrudnienia społeczeństwa. Rozwój przemysłu pociągnął za sobą także rozwój tkanki miejskiej oraz intensywne zagospodarowanie przestrzeni miejskich. Tożsamość miejska i proces jej humanizacji zostały poddane analizie na przykładzie dwóch polskich miast, Gdańska i Katowic. Przemysł stoczniowy w Gdańsku związany jest z lokalizacją miasta i portem, którego początki sięgają średniowiecza. Katowice są jednym z głównych ośrodków miejskich poddanych intensywnej industrializacji na przełomie XIX i XX wieku. W odniesieniu do miast przemysłowych szczególną rolę odgrywa także Łódź, w której na szeroką skalę rozwinął się przemysł włókienniczy. Łódź nie została jednak włączona do analizy w niniejszej pracy z uwagi na miejską tożsamość, która nie jest tak rozwinięta jak w przypadku Gdańska czy Katowic. Realizowane w Łodzi projekty takie jak Manufaktura czy Festiwal Światła nie przyczyniły się jeszcze do wypracowania spójnej polityki tożsamościowej miasta - oddaje to dobrze samoświadomość mieszkańców, z których większość nie wskazuje charakterystycznych cech swojego miasta.

Wybór miast został dokonany zarówno na zasadzie podobieństw, jak i przeciwieństw, jakie charakteryzują Gdańsk i Katowice. Gdańsk jest miastem historycznym, którego początki sięgają ponad dziesięć wieków wstecz. Historia Katowic jest prawie dwukrotnie krótsza. Wpływ historii na oba miasta jest szczególnie widoczny w zagospodarowaniu przestrzennym obu ośrodków miejskich. Oba miasta łączy także wielokulturowa tradycja. Zarówno w Gdańsku, jak i w Katowicach przez wiele lat ścierały się wpływy polskie i niemieckie. Oba miasta są także pod silnym wpływem swoich społeczności i tradycji lokalnych, chociaż wpływy śląskie w Katowicach odgrywają znacznie większą rolę niż wpływy Kaszubów na terenie Gdańska. Oba miasta pełniły swego czasu kluczową rolę z uwagi na rozwój przemysłu na terenie obu metropolii – przemysł górniczy w Katowicach i przemysł stoczniowy w Gdańsku. Ostatnim kryterium doboru tych dwóch miast jest wyjątkowo rozwinięta miejska i lokalna tożsamość.

TOŻSAMOŚĆ MIEJSKA

W trakcie analizy tożsamości miejskiej należy przede wszystkim rozpatrywać pojęcia takie jak tożsamość miejsca i przestrzeni (Radziszewska, 2013). Tożsamość miejsca wiąże się z wydzielonym fragmentem przestrzeni, który jest oswojony i bezpieczny, a elementy tworzące jego strukturę zostały przez człowieka naznaczone i rozpoznane. Przestrzeń natomiast symbolizuje wolność, przepływy, a równocześnie coś nieoswojonego. Ten podział jest nieodłącznie związany z procesami metropolizacji, które podzieliły społeczeństwo na związane z przestrzenią elity metropolitarne oraz związanych z miejscem ludzi peryferii (Śliz, Szczepański, 2010). Z tego podziału wynika wniosek, że tożsamość miasta to tożsamość miejsca, a tożsamość metropolii to tożsamość przestrzeni (Śliz, Szczepański, 2010).

Ewa Glińska definiuje tożsamość miasta jako „zbiór uwarunkowanych historycznie cech charakterystycznych dla miasta, które wyróżniają je spośród innych i wyrażają się wszelkimi działaniami, jakie są podejmowane w mieście w celu tworzenia jego swoistej osobowości i charakteru”. Tożsamość miasta daje miastu wyjątkowość, nadaje mu znaczenia symboliczne, może również pełnić rolę identyfikacyjno-integrującą (Glińska, 2006).

Ewa Rewers uważa, że „tożsamość opiera się na przekonaniu, iż właśnie tutaj, w tym miejscu fizycznym lub/i w tym języku jesteśmy u siebie, zakorzenieni w sposób tak oczywisty, że nikt nas nie może tego miejsca, a szczególnie tego języka pozbawić” (Rewers, 2005, s. 292). W ten sposób publiczne przestrzenie miast mogą dawać poczucie domu albo przygnębiać obcością lub wywoływać poczucie zagrożenia (Paczowski, 2012).

O tożsamości miejskiej decydują także dwie strategie związane z miejską transformacją: nawarstwienie i modyfikacja (Rewers, 2005). Nawarstwienie tkanki miejskiej łączy się z transformacją, która jest nierozzerwalnie związana z dziejową historią miast. Na starych zabudowaniach miejskich powstają nowe, tworząc swego rodzaju „nabudowania”. Poza nielicznymi miastami zlokalizowanymi na Bliskim Wschodzie można znaleźć niewiele przykładów przedstawiających ewolucję przestrzeni miejskiej. Dużo częściej mamy do czynienia z rewolucją i niszczeniem starej zabudowy po to, by zastąpić ją budynkami bardziej nowoczesnymi lub wprowadzającymi nowe rozwiązania architektoniczne, celem przekształcenia miejskiej tożsamości. W ten sposób modyfikacja prowadzi przez doskonalenie, ponieważ uważa się, że niedoskonałości można wyeliminować, tropiąc ich słabe miejsca. Modyfikacja opiera się także na ustalonych procedurach i uporządkowanych regułach. Kolejne przemiany zachodzące w miastach nie oznaczają jednak chęci zerwania z przeszłością. Co więcej, można powiedzieć, iż kolejne budowy miasta na zgliszczach są zdarzeniami budującymi tradycję (Rewers, 2005).

W odniesieniu do budowy przestrzennej tożsamość miasta łączy się także z pojęciem centrum (Rewers, 2005). Jego układ przestrzenny i umiejscowienie charakteryzuje główne funkcje i cechy miasta. Większość starych, polskich miast zbudowanych jest wokół centralnego rynku, na którym znajdują się najważniejsze instytucje miejskie, takie jak główny kościół lub katedra, ratusz miejski i stare miasto – fragmenty najstarszej tkanki miejskiej. Centralny punkt miasta jest także centrum spotkań towarzyskich, nierzadko to tam spotykają się mieszkańcy oraz tam udają się turyści. Inne

miasta, głównie przemysłowe, pozbawione są centralnego, starego rynku. Centra miast przemysłowych koncentrowały się wokół fabryk i zakładów przemysłowych – w okolicy zlokalizowane były najważniejsze miejsca użyteczności publicznej. Po erze industrializacji miasta te chcą na nowo przeorganizować swoją przestrzeń i wytworzyć nowe centrum skupiające mieszkańców.

MIASTA W POLSCE

Tożsamość polskich miast ściśle związana jest z ich transformacją. Ostatnie 200 lat to okres licznych zawirowań spowodowanych okupacją, wojnami, zmianami systemów politycznych oraz gwałtownego rozwoju gospodarczego. Na przestrzeni lat tożsamość miast ulegała przekształceniom również na skutek oddziaływania czynników zewnętrznych, takich jak globalizacja oraz migracja. Szczególny wpływ na transformację miejskiej tożsamości miała w Polsce transformacja ustrojowa z roku 1989 i poprzedzająca ją transformacja społeczna, jaka dokonywała się od późnych lat 60. (Cudny, 2011). Upadek zakładów przemysłowych, rozwój sektora usług, decentralizacja władzy oraz zmiana podziału administracyjnego przyczyniły się do gwałtownych przemian. Zmiany te odbiły się także na tkance miejskiej poprzez: standaryzację przestrzeni miejskiej, rozwój dzielnic biurowych, pojawienie się zamkniętych osiedli oraz wynikający z tego chaos architektoniczny. Obecnie w licznych planach zagospodarowania przestrzennego miast coraz częściej pojawiają się takie pojęcia jak: rewitalizacja, humanizacja przestrzeni miejskiej, miasta smart oraz rozwój obszarów zielonych zarówno w centrach, jak i na obrzeżach metropolii (Krysiuk, 2016).

GDAŃSK

Gdańsk jest jednym z największych polskich miast, które od początku istnienia pełniło strategiczne funkcje dla kraju. Przez wieki miasto było przekazywane z rąk do rąk, znajdując się kolejno na terytorium polskim, pruskim oraz niemieckim, by ostatecznie uzyskać status Wolnego Miasta Gdańska. O roli, jaką pełnił Gdańsk przez wieki, świadczą nie tylko lata świetności, gdy miasto szczyliło się największym bogactwem wśród polskich miast, lecz także wydarzenia, które miały miejsce w XX wieku, takie jak wybuch II wojny światowej i powstanie Solidarności.

Tożsamość Gdańska kształtowana jest przede wszystkim przez jego strategiczne położenie. W średniowieczu Gdańsk należał do Ligi Hanzeatyckiej, co umożliwiałało zacieśnianie kontaktów handlowych z sąsiednimi księstwami, głównie z terenów dzisiejszych Niemiec. Strategiczne położenie portu gdańskiego sprawiło, że Westerplatte stało się symbolem wybuchu II wojny światowej, natomiast protesty w Stoczni Gdańskiej oraz powstanie Solidarności uważane są za początek upadku komunizmu zarówno w Polsce, jak i w Europie.

Wiele o tożsamości Gdańska mówi plan miasta, w którym mamy do czynienia z dwoma centrami. Jednym z nich jest Stare Miasto, które jednak nie przypomina znanych rynków Krakowa czy Wrocławia, ponieważ jest fragmentem traktu komunikacyjnego prowadzącego do nabrzeża. Drugim centrum jest port oraz związane z działalnością portową nabrzeże. Tak przedstawiona forma znacznie różni się od miast

śródlądowych, w których sieć koncentrycznych ulic prowadzi do centrum miasta, gdzie znajdują się ważne budowle o charakterze administracyjnym czy religijnym. Ciągi komunikacyjne Gdańska wkraczają w przestrzeń morza, co prowadzi do mentalnego otwarcia miasta i jego mieszkańców na świat (Rewers, 2005).

Gdański port, w przeciwieństwie do portów śródziemnomorskich, które budowały tożsamość kosmopolityczną, świadczy o przynależności miasta do określonych obszarów politycznych. Umieszczanie obok siebie herbów Polski, Gdańska i Prus Królewskich określa nawarstwiająca się tożsamość ukształtowaną przez relacje z tym, co polskie, i tym co, niemieckie. W ten sposób tożsamość Gdańska jest kształtowana przez nawarstwianie, a nie modyfikacje.

Zniszczenia II wojny światowej odbiły się silnym piętnem na krajobrazie Gdańska, co spowodowało, że już w latach 50. zaczęły się pojawiać projekty nowego, odbudowanego miasta. Po roku 1956 powstały trzy koncepcje zagospodarowania miasta: zakonserwowanie ruin i stworzenie antywojennego skansenu, powstanie socjalistycznego miasta robotników na miejscu gdańskiej starówki oraz zbudowanie zabytkowej starówki od podstaw. Zdecydowano się na wariant odbudowania Starego Miasta, lecz nie w oparciu o XIX-wieczny Gdańsk prusko-niemiecki, tylko na podstawie stylu holenderskiego. W ten sposób podjęto decyzję o budowie stylizacyjnej (Chwin, 2014).

Ostatecznie odpowiedzialny za wygląd współczesnej gdańskiej Starówki był Stalin, którego rola w powojennym kształcie miasta jest stale marginalizowana, niekiedy wręcz pomijana (Chwin, 2014). Założeniem powojennej odbudowy miasta miało być, w intencji pałającego niechęcią do Niemców Stalina, zbudowanie w mieszkańcach przekonania, że Gdańsk od zawsze był miastem polskim. W ten sposób „rekonstrukcję fotograficzną zastąpiono zatem rekonstrukcją stylizacyjną, która zmieniła śródmieście w rodzaj kolorowej dekoracji teatralnej” (Chwin, 2014, s. 226). Jak pisze Stefan Chwin, pisarz i grafik związany z Gdańskiem, „celem operacji symbolicznych, jakich dokonywano na świadomości gdańszczan w okresie bezpośrednio po wojnie, była reslawizacja przestrzeni symbolicznej Gdańska, dzięki której władze chciały obdarować nowych mieszkańców miasta piastowską pamięcią miejsca” (Chwin, 2014, s. 226). Mimo to, „powojenna generacja gdańszczan budowała swoją tożsamość, nie tylko szukając polskich śladów w historii miasta, ale także poszukując obcych źródeł, wśród których znajdowały się książki Güntera Grassa” (Kerski, 2014, s. 11).

Odbudowa miasta nie przeszła bez echa także u naszych zachodnich sąsiadów. Basil Kerski, polsko-niemiecki manager kultury i dyrektor Europejskiego Centrum Solidarności w Gdańsku, pisał, że „dźwiganie miasta z ruin wzbudzało zainteresowanie i podziw Niemców, było fundamentem – rzecz można scenografią – pierwszego polsko-zachodnioniemieckiego partnerstwa miast, między Bremą a Gdańskiem” (Kerski, 2014, s. 10). Gdańsk, który został odbudowany tylko w niewielkim stopniu, przypomina miasto sprzed wybuchu II wojny światowej. Przez to miasto jest w pewnym sensie nowe, zarówno w ujęciu architektonicznym, jak i społecznym.

Po 1989 roku rewitalizacja i transformacja Gdańska zakłada przede wszystkim ochronę zabytków historycznych miasta oraz uczynienie centrum bardziej przyjaznym dla pieszych i turystów. Miasto zaczyna czerpać z historii związanej zarówno z kulturą niemiecką, jak i polską. Dziś Gdańsk chce uchodzić za miasto wielokul-

turowe, otwierając się także na wschód poprzez włączenie w mały ruch graniczny z mieszkańcami Kaliningradu. Minione i współczesne projekty realizowane w Gdańsku podkreślają wciąż silny aspekt teatralizacji przestrzeni miejskiej.

KATOWICE

Katowice na przestrzeni dwóch wieków stały się strategicznym miastem dla polskiej energetyki i przemysłu wydobywczego. Położone w południowej Polsce miasto, podobnie jak Gdańsk, przez wieki było poddane wpływom zarówno polskim, jak i niemieckim. Katowice są jednym z głównych ośrodków Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego i stanowią symbol miasta przekształconego przez przemysł. Zanim jednak w XIX do miasta dotarła kolej i rozpoczęła się rewolucja industrialna, Katowice miały charakter przede wszystkim rolniczy. Gdy do Katowic i okolicznych miejscowości dotarł przemysł ciężki, tożsamość i charakter miasta zostały zmienione bezpowrotnie. Miasto zostało zdominowane przez przemysł hutniczy i węglowy a wraz z nim rozwinął się charakterystyczny dla obszarów kopalnianych folklor górniczy.

Zabudowa miejska Katowic, podobnie jak innych młodych lub przemysłowych miast, pozbawiona jest historycznego centrum określanego mianem zabytkowej starówki lub rynku, przez co brak w Katowicach zabytków barokowych oraz renesansowych. Układ przestrzenny miasta kształtował się poprzez łączenie kolejnych wsi i małych miasteczek, czego kulminacją nastąpiła wraz z rozwojem industrializacji w XIX i XX wieku. Dzisiejsze centrum Katowic zlokalizowane jest w ścisłym, geograficznym centrum miasta, a samo śródmieście jest dzielnicą silnie zurbanizowaną. To w centrum miasta zlokalizowane są katowicki Spodek, współczesny Rynek oraz dworzec kolejowy. Według badań przeprowadzonych na mieszkańcach miasta, centrum Katowic pełni przede wszystkim funkcję węzła komunikacyjnego, a nie centrum kulturalno-rozrywkowego (Bierwiaczonek, Nawrocki, 2008). To świadczy o braku kulturalnego centrum miasta, które byłoby przestrzenią otwartą na kreatywne działania swoich mieszkańców.

Charakterystyczną cechą miast przemysłowych są osiedla robotnicze, pozwalające z jednej strony na lokalizowanie obiektów mieszkalnych w pobliżu zakładów, natomiast z drugiej strony tworzące swoiste enklawy charakteryzujące się własnymi zasadami i tradycjami związanymi z kulturą industrialną. Charakterystyczne dla Śląska były familoki – typowe dla wczesnego okresu industrializacji formy urbanistyczne. Dwu- albo trzypiętrowe budynki, zlokalizowane w sąsiedztwie hut i kopalń, były ustawione na planie kwadratu, tworząc kwartały, wewnątrz których znajdowało się podwórze. To wokół nich toczyło się lokalne życie społeczne i kulturalne, nierzadko organizowane przez zakład pracy (Odoj, 2009). W taki sposób funkcjonowało społeczeństwo Katowic przez kilkadziesiąt lat swojej przemysłowej historii.

Przez wiele lat zabudowa Katowic inspirowana była międzywojennym funkcjonalizmem, architekturą Bauhausu czy projektami Le Corbusiera. Założenia, jakie dominowały w okresie międzywojennym, zakładały unifikację i standaryzację przestrzeni miejskiej (Szczyпка-Gwiazda, 2012). Po II wojnie światowej zaczęto kłaść nacisk na wartości polskie oraz narzucono doktrynę socrealizmu. Upadek komuni-

zmu i przemiany społeczno-gospodarcze, rozpoczęte w 1989 roku, spowodowały zwrot w kierunku postmodernizmu zaczerpniętego z realizacji dostępnych w Europie Zachodniej.

Transformacja przestrzeni publicznej Katowic wiąże się także z działaniami rewitalizacyjnymi. Po okresach intensywnej industrializacji na przełomie XIX i XX wieku wiele budynków powstałych w ramach okręgów przemysłowych nie spełniało swojej pierwotnej funkcji. Należą do nich elektrownie, zakłady przemysłowe oraz obiekty związane z działalnością górniczą. Programy służące przekształceniom obszarów przemysłowych pozwoliły spojrzeć na obiekty związane z przemysłem nie tyle jako na szkodliwy ślad industrialnej przeszłości, lecz jako zasoby, które można wykorzystać i ponownie udostępnić mieszkańcom.

Rewitalizacja pełni także ogromną rolę w strategiach związanych z planowaniem przestrzennym. Obszary przemysłowe pierwotnie ulokowane były na obrzeżach miast. W trakcie rozrostu tkanki miejskiej nastąpiło zbliżenie obszarów rekreacyjnych i usługowych z zakładami, które ze względu na swoją funkcję przemysłową nierzadko były od miasta i mieszkańców oddzielone płotem lub murem. Po upadku zakładów przemysłowych powstawał obszar wyłączony z obiegu miejskiego, do którego nie było dostępu. Rewitalizacja pomaga w otwarciu granic obszarów przemysłowych i przywrócenie ich mieszkańcom.

EUROPEJSKA STOLICA KULTURY

Konkurs na Europejską Stolicę Kultury 2016 odegrał w Polsce przede wszystkim ważną rolę w procesie kształtowania wartości i tożsamości lokalnych. Jednym z najważniejszych efektów, jakie wywołał konkurs, była zmiana wizerunku startujących w konkursie miast. Bardziej widoczne było to w przypadku Lublina czy Katowic, postrzeganych jako miasta peryferyjne. W przypadku miast rozpoznawalnych takich jak Gdańsk czy Wrocław sposób postrzegania się nie zmienił, lecz co najwyżej zostały podkreślone walory kulturowe miast.

Hasłem przewodnim gdańskiej aplikacji w konkursie na Europejską Stolicę Kultury było: „Wolność kultury. Kultura wolności”. W ramach cyklu debat o wolności miały być podjęte takie tematy jak korzystanie z wolności przez młode pokolenie, nieograniczona wolność słowa kontra interwencjonizm państwowy czy umiejętność kulturalnego czerpania z wolności (Gierat-Bieroń, 2017). Tym samym kandydatura Gdańska miała podtrzymywać historyczną wartość miasta jako świadka najważniejszych wydarzeń historycznych w XX wieku.

Aplikacja Gdańska miała też wskazywać, jakie cele miasto ma zamiar zrealizować w procesie transformacji kulturowej do 2016 roku. Jednym z celów było wzmocnienie lokalnych i regionalnych tożsamości, m.in. poprzez podkreślenie specyfiki kulturowej Kaszubów, oraz wpisanie miasta w kontekst międzykulturowy w oparciu o tradycje hanzeatyckie (Gierat-Bieroń, 2017).

Aplikacja Katowic miała zupełnie inny charakter i najbardziej zaskoczyła opinię publiczną. Hasłem śląskiej metropolii, dotąd kojarzonej z przemysłem górniczym, było „Miasto ogrodów” odwołujące się m.in. do zieleni pokrywającej 42% województwa śląskiego. Ponadto, Katowice chciały podkreślić zapomnianą historię związaną

z działaniami Ebenezero Howarda projektującego upadające miasta przemysłowe w oparciu o przestrzeń ogrodu (Gierat-Bieroń, 2017).

Transformacja Katowic miała prowadzić przede wszystkim przez walkę z niekorzystną stereotypizacją miasta postrzeganego przez degradację spowodowaną działalnością przemysłową. Koncepcja „miasta ogrodu” na przykładzie Giszowca miała podkreślać nie tylko zieloną wartość miasta, lecz także odwoływać się do śląskiej tradycji urbanistycznej. Projekt ten był także związany z oporem przeciwko niszczeniu tradycyjnej, pomieścieckiej tkanki miejskiej (Kubicki, Gierat-Bieroń, 2017).

PODSUMOWANIE

Przez wieki w znaczącej większości fundatorami miast była władza i to ona podejmowała decyzję, jaki profil społeczny miała odwzorowywać miejska zabudowa (Paszkowski, 2011). Miasta poprzez określone założenia planistyczne miały wywrzeć na swoich mieszkańcach konkretne wrażenia estetyczne, a także nadać wspólnotom narzuconą z góry funkcję. Narzucanie architekturze funkcji ideologicznych kojarzy się głównie z wydarzeniami drugiej połowy ubiegłego wieku, lecz sprawcza rola władzy publicznej wystąpiła we wszystkich cywilizacjach (Izdebski, 2013). Jednakże to wiek XX był wiekiem dyktatur i rozwoju takiego rodzaju urbanistyki, która usiłowała kształtować społeczeństwo metodami inżynierii społecznej w wielu państwach na całym świecie (Paszkowski, 2011).

Również w czasach współczesnych władza niejako narzuca kształt architektoniczny miast, mimo że coraz częściej wspiera się opinią mieszkańców, m.in. poprzez wprowadzenie możliwości zagłosowania w budżecie partycypacyjnym. Najnowszy okres silnej transformacji tożsamości miejskiej przypada na okres po 1989 roku, kiedy to wraz z przemianami ustrojowymi następuje zwrot do polskiej tradycji, która zaczyna być wzmacniana poprzez architekturę po dziesięcioleciach wojen i konfliktów.

W Gdańsku następuje zwrot ku wielokulturowemu dziedzictwu oraz wskazania na rolę, jaką odgrywało miasto w najważniejszych wydarzeniach historycznych XX wieku. Można powiedzieć, że tożsamość miasta wzmocniono, bazując na tym, co miasto od wieków oferowało swoim mieszkańcom. Należy też podkreślić, że gdańszczanie od zawsze cechowali się silnym przywiązaniem do swojego miasta. Swego czasu w Gdańsku silniejsze było przywiązanie mieszkańców do miasta niż tożsamość narodowa.

W przypadku Katowic miasto przeszło gruntowną modyfikację tożsamości miejskiej – od metropolii przemysłowej, przez postrzegane jako brzydkie i nieciekawe miasto postindustrialne, po kulturalną stolicę Śląska i miasto ogrodów. Dziś Katowice dumnie prezentują dziedzictwo przemysłowe i górnicze regionu, czyniąc z pozamykanych kopalni jedne z najczęściej odwiedzanych atrakcji turystycznych.

Tak jak w przeszłości architektura służyła do legitymizacji władzy i budowania w mieszkańcach poczucia wspólnoty, tak ówczesnie wspiera nie tylko estetyzację tkanki miejskiej, lecz także nadaje jej znaczenia. Transformacja architektury i przestrzeni miejskiej pozwala także na zmianę negatywnej stereotypizacji miast lub ich poszczególnych dzielnic. Bardzo ważną rolę w zmianie postrzegania wizerunków miast pełnią także programy krajowe, takie jak program rewitalizacji, lub konkursy, np. Europejska Stolica Kultury.

BIBLIOGRAFIA

1. Glińska, E. (2006). Socjologiczna i marketingowa koncepcja tożsamości miasta. W: M. Bielskowska (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach* (ss.33). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
2. Bierwiazzonek, K., Nawrocki, T. (2008). „Serca” śląskich miast w społecznej percepcji, *Czasopismo Techniczne* 2008, 2A, 49.
3. Chwin, S. (2014). Mity i prawdy nowej gdańskiej pamięci. W: B. Kerski (red.), *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście* (ss. 226 – 230). Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej.
4. Cudny, W. (2011). Model przemian miasta postsocjalistycznego – przykład Łodzi, *Studia Miejskie*, Łódź, tom 4, s. 153.
5. Izdebski, H. (2013). *Ideologia i zagospodarowanie przestrzeni: doktrynalne prawno-polityczne uwarunkowania urbanistyki i architektury*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
6. Jaskólski, M. (2007). *Słownik historii doktryn politycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
7. Kerski, B. (2014). *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście*, Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej.
8. Kubicki, P., Gierat-Bieroń, B. (2017). Program ESK i odrodzenie miejskie. W: *Efekt ESK. Jak konkurs na Europejską Stolicę Kultury 2016 zmienił polskie miasta*, 19, 238-246.
9. Krysiuk, C. (2016). Przemiany infrastrukturalne miast – transport. *Zeszyt Naukowy Instytutu Transportu Samochodowego*, s. 47.
10. Odoj, G. (2009). Ku nowej tożsamości. Górnośląskie miasta przemysłowe w procesie przemian. W: H. Rusek, A. Drożdż (red.), *Tożsamość etniczna i kulturowa Śląska w procesie przemian*, (ss.169), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
11. Paczowski, B. (2012). *Ścieżki*, Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
12. Paczowski, B. (2005). *Zobaczyć*, Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
13. Paszkowski, Z. (2011). *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związku z urbanistyką współczesną*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
14. Radziszewska, J. (2013). Tożsamość miasta w kontekście przemian politycznych, ekonomicznych i społecznych we współczesnej Polsce. Przypadek Kielc, *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego „Studia i Prace”*, 3, s 125-147.
15. Rewers, E. (2005). *Post-polis: wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
16. Sudjic, D. (2012). *Kompleks gmachu: architektura władzy*. Warszawa: Fundacja Centrum Architektury.
17. Szczyпка-Gwiazda, B. (2012). Urbanistyka, architektura, sztuka i nurty życia artystycznego. W: praca zbiorowa, *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo* (ss.40). Katowice: Muzeum Historii Katowic.
18. Śliz, A., Szczepański, M. (2010). Tożsamość jednostkowa i zbiorowa w procesie metropolizacji. W: L. Dyczewski (red.), *Statość i zmienność tożsamości*, (ss. 278-285). Lublin: Wydawnictwo KUL.
19. Twardzik, M. (2017). Informacja wizualna w przestrzeni miasta – przykład Katowic. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, s. 164-166.
20. Zieliński, F. (2007). Szata ideologiczna miasta – architektura i strój. W: M. Krajewski (red.), *Wizualność miasta: wytworzenie miejskiej ikonosfery*, (ss.20). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.